

ERIK ERLANSON

Karin Boye och livets normalitet

Biopolitik, kulturpolitik och svensk litterär modernism

Karin Boyes syn på litteratur och politik präglas av en motsättning mellan stelnade kulturformer och levande livsformer. I sina essäer kritiserar hon de författare som på bekostnad av det levande livet vänder sig till skönhetens eviga former. Den experimentella romanen *Kris* (1934) tematiserar en kamp mellan livets upproriska kraft och lagens repressiva makt genom en ung kvinnas brytning med traderade levnads-mönster. I den dystopiska romanen *Kallocain* (1940) ter sig det totalitära samhällets medborgare som en samling levande döda. Fram träder en bild av moderniteten som ett löfte om ett kommande, verkligt levande liv – och som ett hot om en stympad mänsklig tillvaro.

Motsättningen är en välbekant trop i historieskrivningen om svensk litterär modernism, som redan med Kjell Espmarks pionjärbeten om Artur Lundkvist och Harry Martinson sattes i förbindelse med det tidiga 1900-talets vitalistiska strömningar.¹ När den fria versen fick sitt genombrott omkring 1930 motiverades den med hänvisning till förhållandet mellan liv och dikt. Det var livet som krävde att man övergav rimmet och metern. I en kort text av Harry Martinson från 1932, där han deklarerar sin uppfattning om modernism, står till exempel att ”modernism är kulturfientlig” och omedvetet men naturligt ”asocial”. Den är ”naturligt (men ej programmatiskt) fram-sjungen ur livsbetingelserna”.² Mot den kultiverade människans litterära former ställer 1930-talets svenska litterära modernister det okultiverade, levande livets uttryck.³

1 Espmark 1962; Espmark 1970.

2 Martinson 1932, s. 7f.

3 Espmark 1970, s. 52–60.

Det är denna vändning till och uppvärdering av "livet" i den svenska litterära modernismen som står i centrum för den här studien. Med utgångspunkt i en biopolitisk förståelse av förhållandet mellan kulturens och livets normer vill jag placera vändningen till livet, och i förlängningen den svenska litterära modernismens självförståelse, i en ny historisk-teoretisk kontext. Den vedertagna bilden av 1930-talets svenska modernister, såsom Karin Boye, Gunnar Ekelöf, Artur Lundkvist, Moa Martinson och Harry Martinson, är att de, åtminstone till en början, utgjorde en kritisk motpol till den dominerande borgerliga kulturen och till det framväxande folkhemmets välfärdsstat.⁴ En biopolitisk perspektivering gör det möjligt att omvärdera denna bild och frilägga tidigare förbisedda betydelser i de litterära texterna.⁵

I en svensk kontext, men utifrån delvis skilda föresatser, har Sven-Olov Wallenstein och Helena Mattsson gjort ett viktigt grundarbete genom att visa på det biopolitiska perspektivets fruktbarhet i relation till svensk folkhemspolitik och modernistisk arkitektur.⁶ Utanför en svensk kontext har steg i en riktning närmare den som jag företar här tagits av bland andra Josephine Berry och Sarah Posman. Berry tar ett större grepp om de konstnärliga försöken att förena konst med liv i moderniteten och visar hur dessa kan förstås som kongeniala med de framväxande nationalstaternas biopolitiska styrning av befolkningens liv, medan Posman använder Gertrude Stein som paradigmiskt exempel för att studera den litterära modernismens biopolitiska förtecken.⁷

Min hypotes är att vändningen till livet i den svenska litterära modernismen artikulerar en biopolitisk struktur som också präglar den svenska välfärdsstatens kulturpolitik i vid mening (och i förlängningen därav folkhemspolitiken *in toto*). I ett första steg kommer jag att pröva denna hypotes, men undersökningen stannar inte därvid. Efter att ha prövat hypotesen går jag därför vidare för att diskutera huruvida vändningen till livet kan läsas som en affirmativ biopolitik genom vilken modernitetens maktstrukturer omfunktioneras eller rentav suspenderas. Huvudexemplen utgörs av Karin Boyes essä "Dagdrömmet som livsåskådning" (1931) och hennes roman *Kallocain* (1940). Innan jag närmar mig dem är det emellertid lämpligt att redogöra för den biopolitiska optik som är aktuell för den här undersökningen.

4 Se t.ex. Lundberg 1992; Gustafsson Rosenqvist 1999; Haux 2013. För en alternativ förståelse, se Luthersson 2002.

5 Studien ingår i det av Vetenskapsrådet finansierade projektet "Välfärdsstatens litterära paradigm" (dnr 2018-01078).

6 Mattsson & Wallenstein 2010.

7 Berry 2018; Posman 2022.

BIOPOLITISK PERSPEKTIVERING

En minimal definition av biopolitik kan formuleras utifrån den kontrast som Michel Foucault etablerar gentemot den suveräna makten i *Viljan att veta* (2002): "Man skulle kunna säga att [suveränens rätt] att åsamka död eller *låta* leva har ersatts av rätten att *göra* levande eller återförvisa till döden."⁸ Suveränens makt över sina undersåtar är negativ och tar sig uttryck i suveränens dispositionsrätt över deras liv. Biopolitiken förutsätter en annan relation mellan livet och makten. I en biopolitisk regim är makten positiv; den är inte bara ett hot om våld utan en förvaltning av de levandes krafter och förmågor. Livet ska optimeras, kontrolleras, modifieras och – inte minst – normaliseras.

Detta kan framstå som en självklarhet: människornas liv har väl alltid varit en politisk fråga. Hur man ska leva och organisera en social grupp, hur och mot vilket mål de enskilda ska styras är inte nya teman i den politiska filosofins historia. Foucaults tes är emellertid att livet kom att politiseras på ett särskilt sätt med moderniteten. Utöver människans levnadssätt och utöver sociala strukturer, vänder sig den biopolitiska makten även till livet i biologisk mening. Den gör, som Foucault formulerar det, "livet och dess mekanismer" till föremål för politisk styrning. Makten blir därmed en "faktor för det mänskliga livets omvandling".⁹ Den griper in i en för moderniteten helt ny dimension som människorna delar med alla andra levande varelser: livet kort och gott.¹⁰

Politiseringen av livet väcker därmed också den antropologiska frågan vad människan är för slags djur och hur människan skiljer sig från andra levande varelser. I en ofta citerad passage från *Viljan att veta* formulerar Foucault det så här: "Människan förblev i årtusenden densamma som hon var för Aristoteles: ett levande djur som därtill hade förmågan till en politisk existens; den moderna människan är ett djur med en politik där dess liv som levande varelse är satt i fråga."¹¹ Det är ett tillspetsat sätt att säga att biopolitiken inte bara etablerar en ny relation mellan politiken och livet. Den kräver också en ny förståelse av både människan och politiken. Den skillnad mellan livet som naturlig företeelse och det politiska livet som förutsattes i det antika Greklands politiska filosofi kan inte längre tas för given.

8 Foucault 2002, s. 150. Övers. modifierad.

9 Foucault 2002, s. 144.

10 Livet i bemärkelsen en delvis autonom process som har sin egen (natur)historia och följer sina egna utvecklingslagar hör (vid sidan av arbetet och språket) till de "quasi-transcendantsaux", vilka uppstår med det moderna epistem som Foucault analyserar i *Les mots et les choses* (1966). Se Foucault 1966, s. 262.

11 Foucault 2002, s. 144. Övers. modifierad.

Utifrån det perspektiv som Foucault öppnade med *Viljan att veta* har en heterogen och ämnesöverskridande biopolitisk litteratur tagit form. I översikter brukar en skillnad göras mellan mer teoretiskt och mer empiriskt orienterade arbeten, och bland de förra står filosoferna Giorgio Agamben och Roberto Esposito för avgörande historiefilosofiska interventioner. Med sin *Homo sacer*-serie, vilken inleddes med *Homo sacer. Den suveräna makten och det nakna livet* (1995) och avslutades med *L'Uso dei corpi* (2016), har Agamben öppnat för nya sätt att tänka och arbeta med Foucaults begrepp om biopolitik. Den mest kontroversiella konsekvensen av Agambens undersökning är tesen om en "nära förbindelse" mellan 1900-talets demokratiska och totalitära samhällen.¹² Den politiska struktur som kännetecknar totalitarismen är inte, menar han, väsensskild från den liberala demokratin. Den moderna totalitarismen och den moderna demokratin förenas av att de båda artikulerar en biopolitik som gör det biologiska livet till politikens bas och överlevnaden till dess högsta mål. Esposito, å sin sida, ställer sig kritisk till delar av Agambens analys, men arbetar vidare utifrån tesen att totalitära regimer inte är externa i förhållande till de liberala demokratierna. Liksom Agamben betonar han också att bevarandet av det biologiska livet utgör modernitetens yttersta politiska mål. För honom är det ett tecken på att nazismens "politics of life [...] has been generalized to the entire world".¹³ Dessa förvisso hyperbola teser gör det möjligt att undersöka sekelskiftets och mellankrigstidens biopolitik, såsom den kommer till uttryck i exempelvis den svenska välfärdsstaten, utan att reducera den till proto-nazism.

Även om det är en avgörande del av Foucaults förståelse av modernitetens biopolitik att den tar ett nytt grepp om just det biologiska livet innebär det inte att den låter kulturen vara i fred. Betraktad genom en biopolitisk optik präglas inte moderniteten i första rummet av en åtskillnad av natur och kultur. I stället kräver den en undersökning av hur natur och kultur förbinds och skiljs åt i enskilda artikulationer av det biopolitiska dispositivet. Som Thomas Lemke gör gällande riktar Foucaults biopolitiska arbeten blicken mot "the always contingent, always precarious difference between politics and life, culture and nature".¹⁴ Utifrån detta perspektiv framträder konstens och kulturpolitikens domäner som särskilt produktiva undersökningsområden, eftersom de ställer förhållandet mellan det naturliga och det kulturella i förgrunden.

¹² Agamben 2010, s. 22.

¹³ Esposito 2008, s. 147.

¹⁴ Lemke 2011, s. 31.

LEVANDE MÄNNISKOR OCH KULTURENS VÄRDE

I den svenska litterära modernismens motsättning mellan det levande livets och den stelnade kulturens former är det just de politiska och estetiska implikationerna av förhållandet mellan det naturliga och det kulturella som står på spel. Genom en läsning av Karin Boyes essä "Dagdrömmet som livsåskådning" ska jag nu pröva undersökningens hypotes att vändningen till livet i den svenska litterära modernismen kan förstås som ett uttryck för den biopolitiska struktur som också präglar välfärdsstatens kulturpolitik.

Boyes essä inleder första numret av tidskriften *Spektrum*. Det var en kortlivad tidskrift som föresatte sig att aktivera litteraturen och konsten i en vidare samhällelig kontext, och som Boye redigerade tillsammans med Erik Mesterton, Josef Riwkin och Gunnar Ekelöf. Med "Dagdrömmet som livsåskådning" presenterar Boye ett slags kulturpolitiskt program för deras redaktionella praktik. Essän är med Johan Svedjedals ord ett av den svenska litteraturens "betydande antiromantiska manifest" i den bemärkelsen att Boye kritiserar varje tendens att bortse från verkliga förhållanden, vare sig det gäller moral, politik eller konst.¹⁵ Att göra det är, menar Boye, ett uttryck för "dagdrömmet som livsåskådning".

När exempelvis moralisten uttrycker sin avsky mot ett visst beteende är det också en förnekelse av det personliga ansvaret för sakernas tillstånd och en vändning bort från dem. Eventuella samhällsproblem försvinner inte bara för att man förkastar eller förbjuder dem: "Det är en dagdröm, när man tror sig åstadkomma något bara med att uttala sin dygdiga avsky, enskilt eller genom lagboken."¹⁶ Essän skulle emellertid inte vara ett manifest om den inte också ställde upp ett alternativ. I stället för moralistens indignation och i stället för lagens makt gäller det, menar Boye, att "rationellt fråga efter orsakerna till den eller den företeelsen, som inte kan anses önskvärd, och sedan rätta behandling efter diagnosen".¹⁷ Denna pragmatiska syn på samhällsproblem och deras lösningar är för övrigt också den sociala ingenjörskonstens. Boyes resonemang förutsätter en makt som sträcker sig bortom rättsstatens domän.

Det pragmatiska svaret på moralistens problem leder till vad Boye i essän kallar "livsdynamiken". Det är mot bakgrund av lagens och den moraliska indignationens otillräcklighet som hon förespråkar en vändning till livet och närmare bestämt till "samspelet mellan för blicken oåtkomliga givna kraftmedel och de yttre omständig-

¹⁵ Svedjedal 2011, s. 109.

¹⁶ Boye 1949, s. 19.

¹⁷ Boye 1949, s. 19.

heter, som riktar, vrider dem, driver dem i höjden i aldrig uttömda former”.¹⁸ Boye avfärdar alltså inte lagen för att den skulle vara repressiv, utan för att den är maktlös. Den har inget grepp om de mekanismer som reglerar livets utveckling. I stället krävs en analys av den miljö – ”de yttre omständigheter” – som i sin tur ska manipuleras för att styra och kontrollera människans vitala förmågor. Det råder inget tvivel om att Boyes antiromantiska manifest är progressivt såväl kulturellt som politiskt. Lika tydligt är det emellertid att det återoppar en makt som är biopolitisk såtillvida att den utövas på och med hänsyn till livets mekanismer.

Det är också utifrån en sådan hänsyn som Boye granskar tendensen till verklighetsflykt i litteraturen och kulturens plats i samhället. Hon talar om en allmänt utbredd fixering vid att samla och bevara förment ”omistliga” kulturvärden. För Boye är det en fråga som både indirekt och direkt har med människors hälsa och vitalitet att göra. Indirekt för att anhopningen av kulturföremål gör kulturen till ett självändamål, för vilket ”människolivet” bara är ett medel. Direkt för att den kultur som förmedlas till medborgarna av sådana institutioner som skolor och museer gör människorna dumma. Med en drastisk formulering konstaterar Boye: ”För ett samlat kulturstoff, ett heligt kapital i ett överjordiskt bankvalv är det vår uppgift att offra liv och hälsa, vårt eget och vår nästas.”¹⁹

Att göra frågan om konst och kultur till en hygienisk fråga var Boye ingalunda ensam om vid den här tiden. Det normala och det patologiska är kategorier som sedan länge förekom i tidens konst- och litteraturkritik. Så kunde konstkritikern August Brunius apropå en utställning av expressionistiskt måleri i Köln 1912 identifiera ”rätt många sjuka drag” i verken. Naturligtvis kan man heller inte undgå att nämna nazisternas tal om degenererad konst.²⁰ Boyes essä visar att sådant språkbruk inte med nödvändighet ska läsas metaforiskt: det är faktiskt människans hälsa som står på spel i umgänget med konsten. I det avseendet är Boyes antiromantik, om än otvetydigt progressiv eller kulturradikal, likväl genom sina biopolitiska förtecken nära förbunden med reaktionära krafter. Med exempelvis Svenska riksförbundet för sedlig kultur har Boyes essä gemensamt att befolkningens biologiska kvalitet och tillstånd flätas samman med dess kulturella.²¹

Ytterligare en axel i den biopolitiska analysen kan aktualiseras för att närmare belysa denna sammanflätning, nämligen frågan om hur livets normer relaterar till kulturens former. Biopolitisk makt är ”normaliserande”.²² Den opererar inte, menar Foucault,

18 Boye 1949, s. 24.

19 Boye 1949, s. 22.

20 Teddy Brunius citerad ur Luthersson 2002, s. 111.

21 För en genomlysning av Svenska riksförbundet för sedlig kultur, se Johansson 2020.

22 Foucault 2002, s. 145.

som lagen genom förbud och hot om våld i syfte att förhindra oönskade affekter, beteenden, handlingar eller tankar. Avvikelser från normen ska inte bara förhindras; den normala vitaliteten ska breda ut sig och, idealt, undanröja varje patologisk utvecklingstendens i en given befolkning. Det är viktigt att understryka att normen i det här fallet inte bör förstås som en rakt igenom social företeelse. Utmärkande för en biopolitisk norm är att den förbinder biologiska normer med sociala.²³ Vad det betyder kan åskådliggöras med hjälp av Agambens distinktion mellan livet i kvalificerad mening och det naturliga eller nakna livet. Med stöd hos Hannah Arendt lyfter han fram att den grekiska filosofin hade två olika ord för dessa företeelser: *bios* och *zoe*. *Bios* avsåg ett liv i kvalificerad mening, ett specifikt sätt att leva såsom det filosofiska livet eller det politiska livet, och som enbart tillkom människan. *Zoe* avsåg i stället det givna, naturliga liv som människan delade med alla andra levande varelser. I modernitetens biopolitiska struktur kollapsar distinktionen mellan dessa två termer.²⁴

Ett exempel på hur denna distinktion bryter samman är bruket av uttrycket "livsduglighet" i det svenska 1930-talet. Den socialdemokratiska ecklesiastikministern Arthur Engberg använde det i sitt valmanifest *Demokratisk kulturpolitik* (1938) när kulturpolitikens mål formulerades. Uppgiften bestod, skriver han, i att "ge hjälp till självhjälp åt allt livsdugligt".²⁵ I *Spektrum* användes uttrycket av Erik Mesterton i en essä om ny engelsk poesi, där han diskuterade de sociala farorna med "dålig konst" – den gjorde helt enkelt människan mindre livsduglig.²⁶ Uttrycket etablerar en gräns mellan liv och död som löper genom existensen, vilket får såväl politiska som estetiska konsekvenser. Det för med sig en uppspaltning av livet som flätar samman det biologiska och det kulturella.

Även bland modernistiska författare finns tecken på att gränsen mellan liv och död går på denna sida om existensen. Det kunde till exempel vara tal om att litteraturens uppgift var att "skapa liv" genom att "oroa det stela och halvdöda", vilket implicerar möjligheten av en mänsklig existens om inte helt utan liv så åtminstone levande i lägre grad.²⁷ Det kunde också vara tal om hur den nuvarande "mänskligheten" inte "lever"

23 Mills 2011, s. 29.

24 Agamben 2010, s. 13–20.

25 Engberg 1938, s. 4. För en mer ingående analys av de biopolitiska strukturer som präglar 1930-talets kulturpolitik, se Erlanson & Henning 2020.

26 Mesterton 1932, s. 32f. För ett exempel på hur denna biologisering av den estetiska diskursen ignoreras, se Jansson 1991, s. 25. Det ligger visserligen utanför Janssons syften – men det är talande att han väljer att göra Mestertons tal om konst och vitalitet till en fråga som har med litteratur och värden att göra.

27 Johnson 1933, s. 127.

utan bara "existerar, vegeterar som en gammal gumma i ett nedärvt hus", vilket implicerar möjligheten av en fullt levande mänsklighet.²⁸

Bilden av den gamla gumman som ett mindre levande, enbart vegetativt liv härrör från romanen *Ett fönster mot söder* (1933) av Gustav Sandgren, en av de så kallade "fem unga" som anförda av Artur Lundkvist tog strid för en modernisering av litteraturen. Boye, som recenserade Sandgrens roman, var inte övertygad om att han lyckades med sina föresatser. Mot uppspaltningen av det levande i en blott existerande och en fullt levande del vände hon sig dock inte. En motsvarande gränsdragning etableras i "Dagdrömmet som livsåskådning" när kulturens värde framställs som direkt avhängigt en levande mänsklighet. Konstnärliga och litterära verk, det "samlade kulturstoffet", har inte något värde i sig enligt Boyes resonemang, utan bara försävt de fungerar som "prismor" genom vilka människornas liv kan avläsas:

Så starkt samlar sig intresset i den brännpunkten, människornas liv, att det inte har något till övers för avskilda skönhetsvärldar, kultur för kulturens skull. Så starkt att det inte stannar vid det färdiga konstverket, utan borrar sig ner till det stycke liv konstnären blottar, för att där söka ledning på allas vår gemensamma väg. Kalla det inte pietetslöst. Det finns en annan pietet än inför vackra ting – inför den skapande makt, genom vars ögon det vackra först blir vackert och vars glädje och trygghet är det enda som motiverar det vi kallar kultur. Jag menar de levande människorna.²⁹

Detta är en fullständig omkastning av den etablerade föreställningen att konsten och litteraturen gör den mänskliga tillvaron och omgivningen meningsfull. Boyes anti-romantiska manifest säger tvärtom: det är människornas liv, och närmare bestämt de levande människornas liv, som gör kulturen meningsfull och i slutänden konsten vacker. Utan levande människor, värdelös kultur.

I "Dagdrömmet som livsåskådning", liksom i de andra exempel som jag har berört, görs det levande och friska livet till den norm utifrån vilken olika kulturella företeelsers värde och funktion identifieras. Om biopolitiken politiserar livet, kan man säga att 1930-talets svenska modernister estetiserar det. De framställer livet som den skapande makt genom vilken litteratur uppstår. Samtidigt framstår livet som litteraturens främsta objekt och ändamål. Det ska skildras, men också stimuleras och vitaliseras. Det är det levande livet som gör litteraturen möjlig – och litteraturens uppgift att göra livet levande. När det levande livet görs till kulturens norm och mål omkullkastas

28 Gustav Sandgren citerad ur Boye 1992, s. 104.

29 Boye 1949, s. 25.

den vedertagna hierarkin mellan *bios* och *zoe*, eftersom normen för det kvalificerade livet inte blir någonting annat än det levande livet självt. Estetiseringen kan därför sägas äga rum inom den biopolitiska struktur som enligt Agamben kännetecknar den moderna demokratin: den "presenterar sig som ett anspråk på och en frigörelse av *zoe*" och strävar efter att "förvandla sitt eget nakna liv till en livsform och så att säga finna *bios* i *zoe*".³⁰ Identifieringen av det levande livet som konstens mål och yttersta garant är alltså ett av de sätt på vilka man i moderniteten har försökt finna ett kvalificerat liv i det okvalificerade livet.

Även om det är livet självt som därigenom används som norm undviker man inte med nödvändighet biopolitikens normalisering: litteraturens uppgift blir trots allt att levandegöra människorna. Det skulle kunna tolkas som en normalisering av deras liv i enlighet med det levande livets norm. Så länge striden gäller de normer i enlighet med vilka livet ska normaliseras står striden inom den normaliserande biopolitikens gränser. *Spektrum* är tveklöst läsbar som ett forum för en sådan, så att säga, kulturradikal strid. I tidskriftens tre första nummer översätts essäer av prominenta psykoanalytiska kulturkritiker som Carl Müller-Braunschweig, Erich Fromm och Wilhelm Reich. I Karin Boyes författarskap är det emellertid också möjligt att urskilja vad som skulle kunna beskrivas som en affirmativ biopolitik, där den kulturradikala striden om vilka normer som ska gälla får träda tillbaka för en omförhandling av själva förhållandet mellan livet och normen. För att åskådliggöra denna linje ska jag nu vända mig till Boyes mest kända prosaverk, den dystopiska romanen *Kallocain* (1940).

KALLOCAIN BORTOM TOTALITARISM OCH DEMOKRATI

Boye gav *Kallocain* undertiteln "en framtidsroman från 2000-talet". Den skildrar en värld där två totalitära övervakningssamhällen, "Världsstaten" och "Universalstaten", kämpar om globalt herravälde. Romanens berättare är kemisten Leo Kall från Världsstaten. Hans berättelse återger de händelser som sattes igång med de första testerna av hans uppfinning, serumet "kallocain", som med obönhörlig effektivitet gör vem som helst till en sanningssägare. Testerna utförs av Leo Kall själv under överinseende av hans överordnade Erno Rissen och den regionale polischefen Karrek. Det är mer regel än undantag att de bär på "samhällsfarliga" tankar, inte sällan utan att de själva är medvetna om det. En av försökspersonerna råkar avslöja en misstänkt sammansvärjning och polischefen initierar genast en skarp utredning. Det är omkring denna utredning som Leo Kalls berättelse kretsar.

³⁰ Agamben 2010, s. 21.

Kalloccain har blivit föremål för en lång rad analyser, varav den mest utvecklade återfinns i Barbro Gustafsson Rosenqvists studie av Boyes samhällssyn och kvinnsyn, *Att skapa en ny värld* (1999).³¹ När Boye publicerade romanen 1940 var det världskrig, och romanen kan mycket väl läsas som ett stycke antinazistisk beredskapslitteratur. Det går inte att ta miste på likheterna mellan "Världsstaten" och Nazityskland. Lika uppenbara är Universalstatens likheter med Sovjetunionen. Det senare, vilket uppmärksammades redan i den samtida receptionen, föranleder Gustafsson Rosenqvist att läsa romanen som en uppgörelse med Boyes eget socialistiska engagemang.³² Livet i Världsstaten är kollektivistiskt och på ytan jämlikt – alla bär uniform och bor i likadana kollektivhus – men det är också präglad av en orubblig hierarki och en hårt reglerad vardag. Även om en kritiker som Olof Lagercrantz tyckte sig se ett uttryck för beundran i Boyes skildring av försökspersonernas offervillighet – det vill säga de personer som var en del av Världsstatens kår av frivilliga försökspersoner – är det svårt att se romanens bild av Världsstatens totalitära struktur som någonting annat än en kompromisslös kritik.³³ Om inte annat för att den beundran för försökspersonerna som kommer till uttryck i romanen är berättarens.

För den som läser *Kalloccain* genom en biopolitisk optik urskiljer sig emellertid en annan möjlig tolkning. Den kritik som romanen riktar mot totalitarismen kan nämligen också utsträckas till den parlamentariska demokrati som beredskapslitteraturen försvarade. "Världsstatens" omsorg om befolkningens reproduktiva förmåga, om att barnen utvecklas till produktiva och arbetsförmögna vuxna individer, om befolkningens och statens säkerhet, är frågor som intresserar varje biopolitisk regim och varje kapitalistisk stat. Den misstänkta sammansvärjningen pekar, som jag ska visa, bortom motsättningen totalitarism–demokrati.

Vad gäller sammansvärjningen finns det anledning att påminna om romanens narrativa struktur. Romanen inleds med att Leo Kall låter läsaren förstå att det är han som har skrivit ner berättelsen och att han sedan tjugo år lever i fångenskap i Universalstaten.³⁴ Den avslutas med en "censors" efterskrift som varnar för textens "omoraliska innehåll" och förklarar att den ska läsas som ett "gott exempel, på den urartning, som är betecknande för hela detta mindervärdiga grannland".³⁵ Boye framställer alltså berättarens bild av sammansvärjningen från början till slut. Det står klart redan från början att sammansvärjningen inte passar in i Leo Kalls föreställningsvärld. De sam-

31 Tivenius & Bouman 1961; Fjeldstad 1972; Forsås-Scott 1984; Gustafsson Rosenqvist 1999; Sandahl 2006; Styrmne, Svedjedal & Östman 2018.

32 Gustafsson Rosenqvist 1999, s. 86–88. Se även Svedjedal 2017, s. 494.

33 Lagercrantz, citerad i Gustafsson Rosenqvist 1999, s. 73.

34 Boye 1940, s. 5.

35 Boye 1940, s. 284.

mansvurna har inte för avsikt att ta makten, vare sig genom att infiltrera statens myndigheter eller genom något kuppförsök. Ingen av medlemmarna har någon direkt uppfattning om att det skulle finnas något överordnat politiskt mål. Under utredningens gång börjar Leo Kall emellertid närma sig en förståelse. Han avslutar sin berättelse med följande reflektion över vad mötet med de sammansvurna innebar: ”jag kan inte utrota den illusionen ur min själ, att jag ännu, trots allt, är med om att skapa en ny värld.”³⁶

Jag skulle vilja lyfta fram två skäl till att denna nya värld, som alltså är vad sammansvärjningen ytterst handlar om, representerar en affirmativ biopolitik, där själva förhållandet mellan norm och liv omförhandlas: dels bilden av de sammansvurna som förbundna genom en organisk struktur utan behov av att organiseras eller styras, dels att alla som är en del av sammansvärjningen känner igen varandra, oberoende av om de har träffat varandra förut eller inte och utan att de bär några yttre kännetecken.

Den första aspekten kommer tydligast till uttryck i en av de flitigast citerade passagera ur *Kallocain*, nämligen det ställe där en av de misstänkta liknar sammansvärjningen vid en organisk struktur. När Leo Kall och hans överordnade förhör en kvinna som tycks vara särskilt djupt engagerad och insatt i sammansvärjningen och därför pressar henne ”särskilt ihärdigt angående organisationen” och deras politiska mål, får de till svar att sammansvärjningen varken behöver eller söker någon organisation:

Organisation? Vi söker ingen organisation. Det som är organiskt behöver inte organiseras. Ni bygger utifrån, vi byggs inifrån. Ni bygger med er själva som stenar och faller sönder utifrån och in. Vi byggs inifrån som träd, och det växer ut broar mellan oss som inte är av död materia och dött tvång. Från oss går det levande ut. I er går det livlösa in.³⁷

Det är vid första påseende en uttrycklig politisering av livet, ytterligare ett exempel på hur det kan se ut när man använder det blott levande som norm för ett kvalificerat liv. Liksom i ”Dagdrömmet som livsåskådning” går gränsen mellan liv och död inte mellan existens och icke-existens: Världsstatens samhällsbygge genererar döda livsformer, sammansvärjningen levande. Egentligen förefaller Boyes hållning dock än mer radikal. Världsstaten genererar döda livsformer, sammansvärjningen genererar inte någonting. Det är bara Världsstaten som ”bygger”, sammansvärjningen ”byggs”. Samtidigt är sammansvärjningen inte uteslutande passiv. Det är inte bara verbformen som skiljer sammansvärjningens struktur från Världsstatens: i det ena fallet kommer

³⁶ Boye 1940, s. 283.

³⁷ Boye 1940, s. 137.

den formativa kraften utifrån, i det andra inifrån. Även om sammansvärjningen inte söker någon organisation är den likväl generativ.

I den mån sammansvärjningen kan förstås som en politisk vändning till livet, rör det sig därför trots allt inte om en politisering av livet av samma slag som i modernitetens biopolitiska struktur. Skillnaden kan förstås med hjälp av Esposito's försök att hitta en väg ut ur denna struktur. Han tar hjälp av filosofen Georges Canguilhem's undersökningar av förhållandet mellan samhällelig normativitet och biologisk normalitet. Normen förbinder dessa två: samhället har sina normer, liksom biologiska organismer har sina. Förhållandet mellan norm och liv skiljer dem åt: den samhällseliga normen etablerar en uppsättning uppförandekoder som man måste anpassa sig till, medan den biologiska normen sammanfaller med den livsform i vilken den manifesterar sig.³⁸ I en samhällelig organisation, skriver Canguilhem, måste reglerna "representeras, läras in, memoreras och tillämpas", i en levande organism är reglerna "immanenta, närvarande utan att representeras, verkamma utan avsikt eller beräkning".³⁹ Som sådana kan de inte, förklarar Esposito, definieras på förhand eller tvingas på den levande organismen. Mot bakgrund av detta framträder det specifika med hänvisningen till det organiska i det ovan anförda citatet. Det rör sig visserligen om en politisering av livet, men den normaliserande makt som biopolitiken underkastar livet saknas i sammansvärjningen. I citatet framträder visserligen det organiska livets normalitet som ett ideal – ett *bios* i *zoe* – men som sådant är det med Canguilhem's ord en "normalitet utan normalisering".⁴⁰

Den omständigheten att alla sammansvurna känner igen varandra oberoende av om de har träffats förut eller inte kan ses som en konkretisering av detta ideal. Redan utfrågningen av den första försökspersonen som av en tillfällighet avslöjar sammansvärjningens existens ger en antydning om detta. När Leo Kall frågar personen hur de kan kalla sig "vi" om de inte har något namn och vad de är "för ena" får han bara följande svar: "Många, många. Men jag känner inte många. Jag har sett många, men jag vet inte ens vad de flesta heter. Vad skulle vi behöva veta det för? Vi vet, att det är *vi*."⁴¹ Vad som gör att de känner igen varandra kan ingen som får komma till tals förklara. De som är med vet inte vad det är som gör att de är med. Det är, som en annan av de förhörda formulerar det, någonting som man bara blir: "Rätt som det är, så är man det. De andra märker det, de som är med är med."⁴² Sammanslutningen har inget *schibboleth*, och tydligen inte heller något behov av det.

38 Esposito 2008, s. 190.

39 Canguilhem 2013, s. 239. Min översättning.

40 Canguilhem 2013, s. 229. Min översättning.

41 Boye 1940, s. 120.

42 Boye 1940, s. 136.

Vad som är intressant ur ett biopolitiskt perspektiv med denna märkliga omständighet är inte bara att de sammansvurnas identitet saknar betydelse för deras del i gemenskapen, utan också att det för de invigdas del varken är gåtfullt eller problematiskt. För alla som är med är det uppenbart vilka som är med. Vem som helst kan vara eller bli "invigd". Ur utredarnas perspektiv är detta obegripligt; i Världsstatens normaliserande ordning är den enskilda ingenting utanför hennes identitet som medborgare och utanför hennes funktion i samhällskroppen. Sammansvärjningen pekar i stället hän mot vad man med Agamben skulle kunna kalla ett annat "bruk av självet", en affektivitet utanför varje form av subjektivering.⁴³ Det märks till exempel när en av de misstänkta säger att Leo Kalls överordnade, Rissen, skulle kunna vara en av dem:

Det var något särskilt med dem, jag kan inte beskriva det. Då jag kom in här i rummet, visste jag alldeles säkert att inte *ni* hörde dit (han nickade mot mig). Men *er* (han gav Rissen en dimmig blick), *er* är jag inte säker på. Kanske *ni* hör dit och kanske inte. Jag vet bara, att jag kände mig lugnare hos dem än hos andra. Jag hade inte den där förnimmelsen så tydligt, att de ville mig illa.⁴⁴

Exakt vad det rör sig om som gör att den förhörde tror att Rissen skulle kunna "höra dit" förklaras inte vidare. Rissen presenteras visserligen redan från början som en speciell person. Leo Kall är svartsjuk på honom för att han misstänker att Rissen har haft en affär med hans fru. Rissen framstår heller aldrig som en övertygad anhängare av Världsstatens ideal och Leo Kall är inte förvånad över att han blir utpekad: "Också hos Rissen fanns samma asociala åder, en släktskap med blindade mullvadar", kommenterar han episoden.⁴⁵ Det enda som finns att gå på i det ovan citerade stycket är egentligen den avslutande meningen: det rör sig om en förnimmelse, eller rättare sagt frånvaron av förnimmelsen att någon vill "en illa". Ur Världsstatens perspektiv är den enskilda ingenting utanför sin identitet som medborgare; i sammansvärjningen är det inte vem man är eller vad man identifieras med som står på spel. Det finns, kort sagt, ingen på förhand given norm för igenkänningen. I stället beror ens del i de sammansvurnas gemenskap på en sinnlig dimension, där man kan höra samman utan att identifiera sig och där ens förhållande till andra inte förmedlas genom institutionaliserade normer.

43 Agamben 2016, s. 1129.

44 Boye 1940, s. 130.

45 Boye 1940, s. 130.

DEN LITTERÄRA MODERNISMENS POTENTIAL ATT UTVECKLAS

Motsättningen mellan samhällets och kulturens normer å ena sidan och livets och konstens å andra sidan präglar såväl den svenska litterära modernismens självförståelse som dess litteraturhistorieskrivning. Idén om att livet ska levas och konsten ska göras i enlighet med naturen hör visserligen till romantikens tankegods, men hos Boye stöps den om i en antiromantisk och biopolitisk kontext. Det innebär att idén kan förstås inom ramen för den biopolitiska analytik som Foucault skisserar ramarna för och som bland andra Agamben och Esposito vidareutvecklar. Avgörande är den gräns mellan liv och död som dras hos modernistiska författare som Boye (men även hos Eyvind Johnson, Gustav Sandgren, Harry Martinson och Artur Lundkvist). Som jag har visat framträder döden hos dem inte som en gräns mellan existens och icke-existens; i stället spaltar de upp existensen som sådan i en levande del och en död.

För att definiera de fulla implikationerna av denna delning av existensen krävs en mer extensiv undersökning av den svenska litterära modernismens texter. Som jag har visat artikulerar denna integrering av döden i livet den biopolitiska struktur som Agamben menar kännetecknar den moderna demokratin – det paradoxala försöket att med det levande livet som norm omvandla det levande livet självt till ett kvalificerat liv. Jag har också kort berört de förbindelser som därigenom etableras mellan 1930-talets litteratur och kulturpolitik. En viktig poäng är emellertid att den biopolitiska optiken föranleder en läsning av den svenska litterära modernismens politik bortom motsättningen mellan totalitarism och demokrati. Boyes hygieniska konstsyn leder exempelvis till frågor om hur vändningen till livet i den svenska litterära modernismen förhåller sig till tidens rasbiologi och därmed i förlängningen till den tyska nazismen, hos vilken en analog uppsplätning av existensen är helt central. I sin läsning av den tyska nazismens biopolitik lägger Esposito stor vikt vid talet om en "Existenz ohne Leben" – en existens utan liv.⁴⁶

Denna närhet innebär emellertid inte med nödvändighet ett ensidigt misstänklighetsgörande. Med romanen *Kallocain* som exempel har jag föreslagit en läsning som utifrån en biopolitisk optik frilägger nya betydelser. Den misstänkta sammansvärjningen skänker romanen en utopisk dimension som gör romanen till någonting mer än en dystopisk bild av ett totalitärt övervakningssamhälle. Den organiska struktur som åberopas för att åskådliggöra sammansvärjningens gemenskap rymmer vad Agamben med Feuerbach kallar en "utvecklingsbarhet" som inte är begriplig utifrån motsätt-

⁴⁶ Esposito 2008, s. 134.

ningen totalitarism–demokrati. Sammansvärjningen ger nämligen en bild av förhållandet mellan norm och liv i vilket normen inte fungerar som en i förhållande till gemenskapen extern form, utan som livets egen normalitet.

REFERENSER

- Agamben, Giorgio 2010 [1997]. *Homo sacer. Den suveräna makten och det nakna livet*, övers. Sven-Olov Wallenstein, Göteborg: Daidalos.
- Agamben, Giorgio 2016 [2015]. "L'Usage des corps", i *Homo sacer. Intégrale 1997–2015*, övers. Joël Gayraud, Paris: Seuil.
- Berry, Josephine 2018. *Art and (bare) life. A biopolitical inquiry*, Berlin: Sternberg Press.
- Boye, Karin 1934. *Kris*, Stockholm: Bonniers.
- Boye, Karin 1940. *Kalloccain. Roman från 2000-talet*, Stockholm: Bonniers.
- Boye, Karin 1949. "Dagdrömmet som livsåskådning", i *Samlade skrifter [9]. Tendens och verkan*, Stockholm: Bonniers.
- Boye, Karin 1992. "Livsförkunnarna", i *Det hungriga ögat. Journalistik 1930–1936 Recensioner och essäer*, Stockholm: Legus.
- Canguilhem, Georges 2013 [1966]. *Le normal et le pathologique*, Paris: PUF.
- Engberg, Arthur 1938. *Demokratisk kulturpolitik. Idéer och exempel*, Stockholm: Tidens förlag.
- Erlanson, Erik & Peter Henning 2020. "Cultural policy as biopolitics. The case of Arthur Engberg", i Erik Erlanson, Jon Helgason, Peter Henning & Linnéa Lindsköld red., *Forbidden literature. Case studies on censorship*, Lund: Nordic Academic Press.
- Espmark, Kjell 1962. *Livsdyrkaren Artur Lundkvist. Studier i hans lyrik till och med Vit man*, Stockholm: Bonniers.
- Espmark, Kjell 1970. *Harry Martinson erövrar sitt språk. En studie i hans lyriska metod 1927–1932*. Stockholm: Bonniers.
- Esposito, Roberto 2008 [2004]. *Bíos. Biopolitics and philosophy*, övers. Timothy Campbell, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fjeldstad, Anton 1972. "Stilen i Karin Boyes roman 'Kalloccain'", *Edda* 72, s. 101–116.
- Forsås-Scott, Helena 1984. "Död och liv i Karin Boyes Kalloccain", *Edda* 84:4, s. 202–218.
- Foucault, Michel 1966. *Les mots et les choses. Une archeologie des sciences humaines*, Paris: Gallimard.
- Foucault, Michel 2002 [1976]. *Sexualitetens historia. Viljan att veta*, övers. Britta Gröndahl, vol. 1, Göteborg: Daidalos.

- Gustafsson Rosenqvist, Barbro 1999. *Att skapa en ny värld. Samhällssyn, kvinno- och djuppsykologi hos Karin Boye*, Stockholm: Carlssons.
- Haux, Caroline 2013. *Framkallning. Skrift, konsumtion och sexualitet i Karin Boyes ASTARTE och Henry Parlands SÖNDER*, diss. Stockholms universitet, Göteborg: Makadam.
- Jansson, Mats 1991. *Tradition och förnyelse. Den svenska receptionen av T S Eliot*, Stockholm/Stehag: Symposion.
- Johansson, Kristin 2020. "Poison, literary vermin, and misguided youths. Descriptions of immoral reading in early twentieth-century Sweden", i Erik Erlanson, Jon Helgason, Peter Henning & Linnéa Lindsköld red., *Forbidden literature. Case studies on censorship*, Lund: Nordic Academic Press.
- Johnson, Eyvind 1933. *Regn i gryningen. Roman*, Stockholm: Bonniers.
- Lemke, Thomas 2011. *Biopolitics. An advanced introduction*, New York: New York University Press.
- Lundberg, Johan 1992. *Den andra enkelheten. Studier i Harry Martinsons lyrik 1935–1945*, diss. Uppsala universitet, Södra Sandby: Vekerum.
- Luthersson, Peter 2002. *Svensk litterär modernism. En stridsstudie*, Stockholm: Atlantis.
- Martinson, Harry 1932. "Modernism. En röst i ämnet, en bit av frågan", *Fronten* nr 12, s. 7–8.
- Mattsson, Helena & Sven-Olov Wallenstein red. 2010. *Swedish Modernism. Architecture, consumption, and the welfare state*, London: Black Dog Publishing.
- Mesterton, Erik 1932. "Poesi och verklighet i modern engelsk lyrik", *Spektrum* nr 1.
- Mills, Catherine 2011. *Futures of reproduction. Bioethics and biopolitics*, Dordrecht: Springer.
- Posman, Sarah 2022. *Vital Stein. Gertrude Stein, modernism, and life*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sandahl, Åke 2006. "Kalloccain och Vi – två dystopier", i *Karin Boyes liv och diktning. XI. Minnesskrift*, Huddinge: Karin Boye Sällskapet.
- Stymne, Sara, Johan Svedjedal & Carin Östman 2018. "Språklig rytm i skönlitterär prosa", *Sammlaren* 139, s. 128–61.
- Svedjedal, Johan 2011. *Spektrum. Den svenska drömmen*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Svedjedal, Johan 2017. *Den nya dagen gryr. Karin Boyes författarliv*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Tivenius, Karin & Jan C. Bouman 1961. "Kalloccain – Karin Boyes mardröms-auto-biografi. En litterär-psykologisk studie", *Edda* 61, s. 177–205.